

Священко З.В.

канд. іст. наук,

доц. кафедри всесвітньої

історії та правознавства

УДПУ ім. Павла Тичини

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Реформування системи **освіти, що здійснюється нині в нашій державі**, ставить своєю метою формування свідомого громадянина, патріота, професіонала з такими особистісними якостями і рисами характеру як турбота про благо народу, сприяння утвердженню Української держави, готовність відстоювати її незалежність.

Особлива роль у формуванні цих громадянських якостей у молоді, в тому числі й учнівської, відводиться вихованню історією, зокрема засобами історичного краєзнавства, яке виконує важливі науково-пізнавальні та виховні функції. З огляду на це особливої актуальності набуває уміле використання вчителями шкіл, викладачами інших навчальних закладів в своїй роботі краєзнавчого матеріалу, застосування різноманітних форм і методів організації навчально-виховного процесу. Пріоритетна роль при цьому має належати таким активним, ґрунтованим на демократичних засадах методам, які б спрямовували учнів на самостійний пошук істини, сприяли формуванню у них критичного мислення, ініціативи і творчості.

Сучасний зміст історичної освіти акцентує увагу на пріоритетності регіональної історії, на формування у підростаючого покоління національно-історичної пам'яті, виховання якостей громадянина-патріота, що неможливо без широкого використання у навчально-виховному процесі історико-краєзнавчого матеріалу.

Виняткова цінність вивчення минушини краю обумовлена тим, що завдяки йому загальноісторичний процес простежується крізь призму місцевих подій і явищ, підкреслюючи конкретні риси історичної дійсності, а не підганяючи їх під загальноприйнятні схеми. Важливе завдання вчителя при використанні краєзнавчих матеріалів – знати і вміти показати специфічні відмінності свого краю і кожного із його куточків в контексті історії України. Адже у логічному поєднанні загального та місцевого матеріалу і полягає смисл ґрунтовного і достовірного знання історії.

Краєзнавча підготовка вчителя є важливою умовою не тільки ефективного використання ним краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі і залучення учнів до краєзнавчих пошуків, а й особистої його участі в науково-дослідницькій роботі. Краєзнавча підготовка вчителя здійснюється в теоретичному і методичному плані.

Теоретична підготовка, як правило, розпочинається з вивчення джерел отримання краєзнавчої інформації – речових, писемних і усних. Писемні джерела складають основу джерельної бази вивчення історії рідного краю. Тому вчителю, в першу чергу, необхідно ознайомитися з усією наявною в шкільній, сільській, міській (районній), обласній бібліотеках і виданою в різний час і краєзнавчою літературою. Вона підбирається для самостійної роботи учнів при підготовці до уроків, рефератів чи доповідей. **Варто** продумати можливість використання матеріалів експозицій, фондів місцевих та обласного краєзнавчих музеїв, а **також** архівів.

Важливе місце в підборі краєзнавчого матеріалу для використання його на уроках (передусім історії) займає складання бібліографії до конкретних тем уроків і з історії краю взагалі. В процесі опрацювання літератури матеріали з історії краю можна відбирати за такими основними розділами: суспільно-політичне життя; національно-визвольні рухи; соціально-економічний розвиток; культура і освіта: відомі люди краю та за іншою визначеною вчителем тематикою.

Цінним джерелом знань про місцеву історію можуть бути краєзнавчі видання останніх років, які присвячені містам та районам, селам, окремим колективам та знатним людям Черкащини. В багатьох з них дається опис історичних подій, що відбувалися на території краю, розкривається життєвий шлях відомих земляків, в тому числі й тих, чиї імена були несправедливо забуті, характеризуються галузі господарства, освіта, культура і побут населення краю. Крім місцевих видань, необхідно використовувати наукову літературу центральних видавництв, в якій міститься історична інформація про наш край.

Пошуки краєзнавчого матеріалу здійснюються вчителем впродовж усієї роботи в школі. Суттєвою допомогою у цій справі є бібліографічні довідники та каталоги бібліотек, насамперед обласної універсальної імені Т.Шевченка і її краєзнавчого відділу, де в систематизованому порядку вказані книги, журнальні і газетні статті історико-краєзнавчого змісту.

Багато цікавого краєзнавчого матеріалу знайдуть вчителі в обласних, міських та районних газетах. Вирізки чи ксерокопії з них слід комплектувати за темами уроків, краєзнавчими об'єктами, актуальними темами місцевої історії.

Краєзнавчі матеріали необхідно збирати не лише за опублікованими джерелами, але й всіляко використовувати для цього архіви, передусім

фонди державного архіву Черкаської області, де зосереджено значний масив документів кінця XVIII – початку XXI ст. Робота з архівними документами допоможе не тільки зібрати цікавий фактичний матеріал з історії Черкащини, але й в переконливій формі викласти учням його зміст. Документальні матеріали підвищують інтерес школярів до історії краю і держави, спонукають їх до самостійних досліджень.

Постійне збирання краєзнавчих відомостей призводить до нагромадження багатого і цікавого матеріалу. Щоб полегшити роботу по його використанню складаються систематизовані за темами бібліографічні картки. Для зручності їх можна заповнювати за темами уроків. Рубрики картотеки відповідають класам і темам уроків. На титульному боці картки записується бібліографічна довідка на краєзнавчу книгу, журнальну чи газетну статтю (прізвище, ініціали автора, назва, місце та рік видання та інші передбачені бібліографічними вимогами дані). На зворотному боці картки дається коротка анотація, виписуються необхідні дані, цитати і приклади. Кожен вчитель може мати власний підхід до збору та систематизації необхідного йому краєзнавчого матеріалу.

Створена таким чином інформаційно-довідкова база значно полегшить підготовку до уроків чи позакласних заходів. При можливості для цієї мети бажано використовувати комп'ютер.

В багатогранному спектрі історико-краєзнавчих пошуків умовно можна виділити такі основні напрями досліджень: історія населених пунктів; життя і діяльність відомих земляків та людей, причетних до історії краю; визначні події, явища і процеси, що відбувалися на території краю; історія окремих колективів (підприємств, навчальних закладів, культурно-мистецьких, медичних та інших установ) та галузей; історико-культурні пам'ятки; комплексні дослідження.

Історичне краєзнавство – як додаткове джерело знань – використовується не тільки на уроках історії, а й на уроках інших навчальних предметів з метою наповнити передбачені програмою теми громадянським, українознавчим змістом, підкріпити програмні положення прикладами з місцевої історії, конкретизувати теоретичні узагальнення цікавим краєзнавчим матеріалом, дати фактам і цифрам емоційне забарвлення. При плануванні своєї роботи вчитель передбачає, під час вивчення яких тем, на яких уроках він може використати історико-краєзнавчий матеріал і з якою саме метою.

*Зокрема, на **уроках історії** можна використати історико-краєзнавчі відомості про найдавніші поселення людини на території краю в межах сучасної Черкаської області, пам'ятки трипільської культури, господарсько-торговельну діяльність у скіфський та інші періоди. Не менш цікавий матеріал учитель може підібрати про літописні міста краю і їх роль в обороні південних рубежів Київської Русі. При вивченні історії українського козацтва і подій Визвольної війни українського народу середини XVII ст. доцільно розкрити значення Черкас і Канева як осередків зародження козацтва, показати історичні постаті О.Дашкевича, Д.Вишневецького, Б.Хмельницького, інших відомих людей краю. Варто також привернути увагу учнів до таких історико-краєзнавчих проблем: історичне "прочитання" місцевих топонімів; культура і освіта в краї у різні періоди історії; видатні діячі минулого – вихідці з даної місцевості; перебування в краї відомих людей; земляки – борці за незалежність України; пам'ятні історичні місця; сучасна Черкащина - складова частина України.*

*На **уроках географії** при характеристиці адміністративно-територіального поділу області, доцільно розглянути історію його формування. З'ясовуються історичні аспекти етнічного складу населення*

краю, його еволюція, причини міграцій, втрати у війнах і під час голоду. Розширенню знань з економічної географії сприятиме розповідь про історію складання господарського комплексу краю з найдавніших часів, вплив на цей процес природно-географічних умов.

Широкі можливості для використання історико-краєзнавчих матеріалів мають **уроки української мови і літератури**. Суттєво доповнить програмні теми з мови інформація про історію розвитку та утвердження української мови на території краю. У вправах, завданнях, диктантах і переказах використовуються приклади, приказки, прислів'я із місцевої історії. На уроках мови даються пояснення етнонімів і топонімів місцевих назв населених пунктів, річок, урочищ тощо, вивчаються особливості формування місцевих діалектів і говірок, їх походження.

Передбачені програмою твори усної народної творчості на уроках літератури доцільно доповнити тими, що побутують у і даній місцевості. Практикується використання на уроках народних творів, записаних учнями, а також уривків із літописна пам'яток, в яких відображається минушина краю. Великий виховний потенціал має літературне краєзнавство, знання життя і діяльності письменників-земляків, використання громадянських і патріотичних ідей в їхній творчості.

Давні народні математичні й геометричні знання та міри ваги і довжини, що побутували на території краю в різні часи можуть бути використані на **уроках математики**.

Більш цікавим і змістовним виклад матеріалу на **уроках фізики** зроблять повідомлення про місцеві народні прикмети і їх тлумачення сучасною фізичною наукою, народний досвід використання природної енергії на території краю в минулому (вітряки, млини, сукновальні та ін.).

Поширені в різні часи на Черкащині народна лікувальна практика, народні знання про людський організм, гігієну тіла і душі, рослини і тварини як прогностики погоди доповнять програмні теми на **уроках біології**. Слід також повести мову про запаси лікарських трав у даній місцевості, їх збереження і примноження, наголосити на необхідності дотримання природоохоронного законодавства.

На **уроках музики** цілком вмотивованим буде звернення до народних мелодій рідного краю і використання їх у творах самодіяльних та професійних композиторів. При цьому варто розповісти про відомі художні колективи краю – Черкаський державний заслужений український народний хор, ансамбль "Росава", тріо бандуристок "Вербена" та ін.

Козацькі традиції – загартування організму, народні ігри, забави і змагання, що побутували на території краю, використовуються на уроках фізкультури і допризовної підготовки юнаків. Особливий інтерес викликають розповіді про українського богатиря, уродженця Черкащини Івана Піддубного та відомих спортсменів сучасної Черкащини.

Перелічені предмети належать до державного компонента змісту освіти. Ширші ж можливості для використання історико-краєзнавчих знань, а відтак і формування громадянських якостей учнів, мають дисципліни шкільного компонента, насамперед такі як рідний край (людина і світ), етнографія, історія і культура рідного краю, фольклор України. Власне, зміст цих предметів здебільшого і будується на краєзнавчій основі. При цьому велика роль належить міжпредметним зв'язкам.

Великого значення в наш час набувають учнівські краєзнавчі дослідження. Учнівські дослідження мають свою специфіку, оскільки більшість і краєзнавчих проблем і конкретних об'єктів мало вивчені. Юний

дослідник історії краю дуже рідко має текст, який розкриває минуле і сучасне рідного міста, села, підприємства, школи, вулиці. Він сам повинен взяти участь у його складанні, відвідавши з дослідницькою метою архів, музей, бібліотеку, конкретне підприємство, зустрітися з старожилами, ґрунтовно попрацювати з науковою літературою, газетою, документами, тобто включитися в справжню наукову роботу.

Значення такої роботи полягає насамперед в тому, що вона вимагає самостійного пошуку, який підпорядковується досягненню двох головних завдань: педагогічного – залучення учнів до власне дослідницької діяльності з подальшим використанням матеріалів у навчальному процесі; наукового – всебічного вивчення краєзнавчої теми чи конкретного об'єкта. Щоб забезпечити виконання поставлених перед учнівськими дослідженнями завдань при їх організації варто дотримуватися певної послідовності і системності. Для цього доцільно скористатися таким примірним планом роботи учня під керівництвом вчителя:

1. Вибір краєзнавчої теми, обґрунтування її актуальності; визначення мети дослідження.
2. Розробка, обговорення і прийняття плану роботи з постановкою конкретних дослідницьких завдань і орієнтовних термінів їх виконання.
3. Визначення форм, методів і прийомів роботи з науковою літературою, архівними документами. Крім цього звертається увага на методику записів спогадів, їх документальне оформлення, а також на методику можливого збору матеріалів за допомогою технічних засобів (фото-, аудіо-, відеоапаратури).
4. Підготовка програми збору краєзнавчих матеріалів в науково-освітніх установах (бібліотеках, музеях, архівах), а також розробка запитальників,

пам'яток, карток, анкет для опитування під час екскурсій, експедицій, походів.

Робота в бібліотеках з науковою літературою, публікаціями в пресі.
Виявлення матеріалів з теми дослідження,

6. Опанування навиками роботи в архівах, визначення та вивчення документальних архівних джерел з теми дослідження,

7. Зустрічі з учасниками історичних подій на території краю, очевидців, ветеранів, старожилів та записи і документування їх спогадів та розповідей. При цьому слід враховувати суб'єктивний характер мемуарних джерел і те, що людська пам'ять не найнадійніше джерело знань.

8. Наукова оцінка і систематизація зібраних матеріалів, їх поетапне опрацювання відповідно до розробленого плану. Підсумки роботи над окремими розділами чи в цілому над обраною темою можуть скласти основу однієї або кількох публікацій в науковому виданні чи пресі; реферату до теми, навчальної програми; доповіді, повідомлення на конференції; видання рукописної книги; проведення тематичного вечора; створення стенда, вітрини, краєзнавчого куточка, розділу експозиції шкільного краєзнавчого музею.

Найкращі учнівські наукові роботи можуть бути представлені на конкурс, який щорічно проводиться обласним відділенням Малої академії наук України по секції "Історичне краєзнавство", а також по секціях "Етнографія" та "Археологія". При цьому особливу увагу слід звернути на ґрунтовність розкриття досліджуваної теми, правильне оформлення роботи, аргументований і впевнений її захист.

Як показує досвід, використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії, географії, літератури та інших предметів сприяє поглибленню знань і

громадянському вихованню учнів у тому випадку, коли це сполучається з добре продуманою і системною позакласною і позашкільною роботою, яка ділиться на масову, групову та індивідуальну. Найбільш поширеними і доступними є масова і групова форми краєзнавчої роботи, які тісно пов'язані одна з одною і часто переплітаються.

Масова краєзнавча робота включає в себе: вечори, олімпіади, вікторини, конференції, клуби, створення шкільних краєзнавчих куточків, кімнат і музеїв, зустрічі з учасниками і очевидцями історичних подій, краєзнавчі ігри тощо.

Історико-краєзнавчий вечір ставить за мету різноманітними художніми засобами допомогти емоційному сприйняттю присутніми змісту і значення історичної події, факту, явища.

Тематика історично-краєзнавчих вечорів різноманітна: «Край, в якому ти живеш», "Шляхами козацької слави", "Про подвиги земляків на фронті і в тилу", "Батьківська нива", "Земля любить працюючих", "Що в імені твоїм...", "Нашому роду нема переводу" та ін. Особливість вечора полягає в тому, що, поряд з різноманітним жанром, в ньому витримується тематична спрямованість як доповіді (повідомлень), так і художньої частини.

За методом проведення історико-краєзнавчі вечори можна поділити на такі види: кіновечір, вечір доповідей (повідомлень), вечір-монтаж, вечір мандрівок, вечір ігор і загадок, вечір-звіт, вечір зустрічей тощо.

Кіновечер передбачає демонстрацію кінофільмів, відеофільмів, слайдів краєзнавчого змісту в супроводі коротких коментарів вчителя, учнів чи інших учасників вечора. Основні вимоги до коментарів – лаконічність, яскравість, насиченість цікавими матеріалами, образність та емоційність викладу.

Історико-краєзнавчі монтажні розкривають тему за допомогою коротких речівок, декламації, музики, пісні, показу ілюстрацій та ін. Цінність вечора-

монтажу полягає в тому, що в його підготовці і проведенні бере участь велика кількість учнів.

Популярністю користуються вечори-мандрівки. Для них заздалегідь вибирається маршрут, визначаються об'єкти вивчення. Маршрутами мандрівок може бути маршрут майбутнього походу, експедиції, а об'єктами – міста, села, історико-культурні пам'ятки. Підбираються групи учнів (2-3 особи) для підготовки матеріалу про ці об'єкти. Їх виступи набувають форми розповіді людей, що нібито щойно повернулися з подорожі. Вечори мандрівок мають не тільки велике пізнавальне значення, а й вчать школярів доказово, літературно грамотно і логічно викладати свої думки.

Вечори ігор і загадок на місцевому матеріалі емоційно насичені і добре сприймаються присутніми. Важливо, щоб на цих вечорах використовувалися поряд з опублікованими іграми і загадками й придумані самими учнями. На таких вечорах широко використовуються вікторини, які допомагають створювати цілісне уявлення про конкретну тему з історії краю. Бажано кросворди, чайнворди заготовити заздалегідь на великих листах ватману і вивішувати їх в ході вечора.

Виняткове пізнавально-виховне значення мають вечори, присвячені ювілейним датам шкіл, установ, підприємств, сіл і міст краю. Цінність їх – в масовості краєзнавчої роботи, залученні і до участі в них значної кількості учнів, вчителів, місцевих жителів.

Олімпіади проводяться з метою підведення підсумків історико-краєзнавчої роботи в школі, районі, області і є своєрідним змаганням щодо знань учнями історії краю, міста, села. Олімпіади допомагають узагальнити і поширити передовий досвід роботи по вивченню історії краю, збору і оформленню краєзнавчого матеріалу, створенню краєзнавчих музеїв, проведенню походів та експедицій.

Історико-краєзнавчі конференції можуть бути читацькими і науково-практичними. Останні мають чітко сформульовану актуальну тему і як правило, за підсумками певного періоду дослідницької роботи гуртка, товариства, за наслідками походу чи експедиції, або ж присвячуються важливій, історичній даті. В процесі підготовки до неї учні використовують широке коло джерел. Характерна риса конференції як форми навчання підготовка і читання учнями доповідей, рефератів, повідомлень.

В шкільній практиці позитивно себе зарекомендували читацькі конференції і обговорення книг з історії краю.

Історико-краєзнавчий музей при закладі освіти є важливим освітньо-виховним осередком і будує свою роботу на основі положення про музей при закладі освіти.

Вивчення минувшини рідного краю немислиме без збору пам'яток, документів і матеріалів. Як з наукової, так і з педагогічної точки зору експедиція, похід чи робота краєзнавчих гуртків і об'єднань значно втрачає свою цінність, якщо вони не планують збору матеріалів для колекцій. А колекціонування, в свою чергу, потребує створення музею.

Сьогодні в багатьох навчальних закладах виникли куточки, музейні кімнати і музеї історії населених пунктів, історичних подій, відомих людей краю, оновлюються і кімнати бойової і трудової слави, обладнуються шевченківські світлиці.

Музеї при закладах освіти набули широкого педагогічного визнання. Даючи учням навички дослідницької роботи, активізуючи їх творчу діяльність, вони водночас сприяють патріотичному вихованню підростаючого покоління.

Групові форми позакласної краєзнавчої роботи – гуртки, товариства, екскурсії, експедиції, лекторії, випуск рукописних збірок та ін.

Отже, історико-краєзнавча робота в навчальних закладах відзначається багатоаспектністю форм та методів і тематичною різноманітністю. Історико-краєзнавчі матеріали суттєво доповнюють викладання усіх навчальних дисциплін, що, в свою чергу, вимагає відповідної підготовки педагогів і організаторів краєзнавчої роботи в навчальних закладах.

Джерела та література

1. Всеукраїнська спілка краєзнавців. Від "А" до "Я". Довідник. – К., 2001.
2. Голубко В., Качараба С., Середяк А. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник. – Ч.І. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 130 с.
3. Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 424 с.
4. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи. – К., 2003.
5. Мельниченко В.М. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник для студентів історичного факультету. – Черкаси, 2002. – 130 с.
6. Тронько П. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). – К., 2001.
7. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство. Навч. посібник для студентів.- Ніжин, 2002. –157 с
8. www.education.gou.ua – веб-сторінка Міністерства освіти і науки України.
9. www.nduv.gou.ua – веб-сторінка бібліотеки ім.Вернадського.
10. <http://www.nsku.org.ua> – веб-сторінка Національної спілки краєзнавців України.
11. <http://nsku.ck.ua/> – веб-сторінка Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

12. <http://ckoblmuz.ck.ua/> – веб-сторінка обласного краєзнавчого музею.
13. <http://www.library.ck.ua/> – веб-сторінка Черкаської обласної наукової бібліотеки імені Шевченка
14. <http://ck.archives.gov.ua/> – веб-сторінка Державного архіву Черкаської області